

De dag dat Boeddha lachte

*Dit boek is een reisgids voor de geest.
Want reizen is meer dan ergens anders zijn.
Dank aan al mijn medereizigers.
Jullie zijn onmisbaar.*

De dag dat Boeddha lachte

De mythe van de maakbaarheid
in vijftien reisverhalen

Arjan Mulder

© 2021 Arjan Mulder
Alle rechten voorbehouden.

Uitgave van Brave *New* Books, Amsterdam
Advies en redactie: Charlot Mulder
Eindcorrectie: Wieteke Swarts
ISBN 9789464189858 | NUR 736
www.arjanmulder.com

Inhoud

Vooraf	7
Introductie	9
1 Als je de tijd hebt – <i>inzichten in Egypte</i>	15
2 Wie het weet, mag het zeggen – <i>inzichten in Kroatië</i>	27
3 Evenwicht – <i>inzichten in Gambia</i>	37
4 Heb ik iets gemist – <i>inzichten op de Faeröer eilanden</i>	47
5 Eindeloos – <i>inzichten in Oeganda</i>	55
6 Vrije vogels – <i>inzichten in de Verenigde Staten</i>	65
7 Heer en meester – <i>inzichten in Zambia</i>	73
8 Ego à gogo – <i>inzichten in het Teutoburger Wald</i>	87
9 Oogverblindend – <i>inzichten op de Seychellen</i>	95
10 Onvoorstelbaar onvoorspelbaar – <i>inzichten in Berlijn</i>	105
11 Bewust zijn – <i>inzichten boven de Waddenzee</i>	115
12 Relatieve tijd – <i>inzichten in IJsland</i>	123
13 Kosmische grap – <i>inzichten aan de Moezel</i>	131
14 Altijd zaterdag – <i>inzichten in Denemarken</i>	145
15 Ode aan de eenvoud – <i>inzichten in Jordanië</i>	157
Verder lezen	165

*“The meaning of life is just to be alive.
And yet, everybody rushes around in a
great panic as if it were necessary to
achieve something beyond themselves.”*

Alan Watts

Vooraf

Lang dacht ik dat ik met mijn wetenschappelijke achtergrond een rol kon spelen in de ontwikkeling van de wereld. Dat gevoel is door de jaren heen veranderd – door te reizen en andere culturen te ervaren, door mezelf diepgaand bezig te houden met oude oosterse filosofieën en door de onpeilbare grootsheid van de kosmos te omarmen. Steeds meer twijfel ik aan het westerse geloof in maakbaarheid, waarvan de basis ligt in ontwikkelingen tijdens de wetenschappelijke- en de industriële revoluties. En ik zie in, dat het geloof in de maakbaarheid uiteindelijk veel meer problemen oplevert, dan oplost.

De maakbaarheid van onze wereld is beperkt. Onze kennis en intelligentie schieten tekort, elk antwoord roept nog veel meer nieuwe vragen op en mensen overzien de consequenties van hun handelen alleen op heel kleine schaal. Wie langer nadenkt, realiseert zich dat de wereld absoluut niet maakbaar is en dat geloof in maakbaarheid vooral een sprookje is waarmee de westerse mens zijn eigen onzekerheid bestrijdt.

Oosterse filosofieën hebben een diametraal ander uitgangspunt om de eigen onzekerheid te bestrijden. Zij gaan uit van acceptatie en niet van maakbaarheid. De oosterse uitgangspunten zijn holistisch en bescheidenheid staat centraal.

Daarmee is voor mij als westerling oosterse wijsheid het meest gezonde antwoord op de vraag hoe om te gaan met de onzekerheden in ons bestaan. Maakbaarheid is een illusie.

“Smile, breathe and go slowly”

Thich Nhat Hanh”

Introductie

Het is een heldere winteravond. Het vriest en er ligt een jongetje in de tuin. Onder een oude paardendecken probeert hij een beetje warm te blijven. Naast hem staat een keukentrapje, met daarop een provisorische, eigenhandig gemaakte telescoop. Het jongetje tuurt, liggend op zijn rug, door de constructie van plastic buizen, lenzen en metalen klemmen omhoog. Naar de Orionnevel en de ringen van Saturnus en de eindeloze diepte van het heelal.

Dat jongetje ben ik en het kenmerkt de nieuwsgierigheid waarmee ik geboren ben. Maar ook de nieuwsgierigheid van mensen in het algemeen. Oké, niet iedereen gaat als het vriest buiten liggen, maar nieuwsgierigheid naar het onbekende heeft ieder mens. Vragen stellen, antwoorden zoeken, leren van gisteren om zo goed mogelijk voorbereid te zijn op de uitdagingen van morgen. Mensen weten veel, maar tegelijk heel weinig. En dat beseffen we maar al te goed.

Dieren weten dat allemaal niet. Dieren leven in het nu en worden gestuurd door de ingebouwde wil om te overleven. Instincten zijn leidend. Handelen naar de situatie van nu, op basis van reflexen die zich van generatie op generatie hebben verfijnd. Nieuwe situaties zijn voor hen lastig. Redeneren en reflecteren op gisteren zit er niet in. En gaan we van de dieren naar de planten, dan is zelfs van actief handelen geen sprake. Het plantenrijk kent alleen passieve 'actie': naar het licht toe groeien of de blaadjes laten vallen in de herfst of stuifmeel loslaten in het voorjaar zijn allemaal ontwikkeld als nuttige eigenschappen om de soort te laten overleven.

Toen mensen ongeveer één miljoen jaar geleden door een toevallige mutatie in hun genen enorme hersenen begonnen te ontwikkelen, ontwikkelde zich daarmee tevens een hogere vorm van bewustzijn. Onze complexe hersenen stellen ons daarmee in staat om de in onze genen vastgelegde overlevingsdrang te verfijnen. Ons hogere bewustzijn, ons redeneren en ons doordachte handelen stellen ons in staat om uit te stijgen boven het niveau van reflexmatige actie, door te leren van het verleden en zo bewust te anticiperen op toekomstige problemen. In theorie kunnen we daarmee ver vooruit kijken, maar in de praktijk beperkt zich het 'evalueren en voorbereiden op morgen' tot een paar dagen of hooguit de eigen levensduur. Nét voldoende om andere levende wezens 'te slim' af te zijn, onvoldoende om verstandig te beslissen over de verre toekomst. Onze hersenen zijn een verlengstuk van onze persoonlijke Darwinistische overlevingsdrang.

Als bijproduct van ons hogere bewustzijn ontstond ook een boel onzekerheid. Want de analyse van het verleden om daarmee beter op de toekomst voorbereid te zijn, is gericht op het klassieke overleven: het controleren van een steeds veranderende omgeving door voortdurend op scherp te staan. En omdat de toekomst zich slecht laat voorspellen, levert bewustzijn ook onzekerheid op. Met als grootste menselijke angst: de eigen vergankelijkheid. En als grootste vraag: de zingeving van het leven. En zo werden onze complexe hersenen en ons hogere bewustzijn zowel een zegen als een last. Met als schijnbaar enige mogelijkheden om met de resulterende onzekerheden om te gaan: ontkennen en schijnzekerheden creëren (de westerse manier van onderzoek doen en geloven in onszelf) óf wegen vinden om met de onzekerheden om te gaan (de oosterse manier, acceptatie).

In mijn vorige boek *'Als Boeddha Darwin kende'* wordt uitgelegd dat we ons door onze Darwinistische korte-termijn pogingen om te overleven voortdurend ongemakkelijk voelen – in de woorden van Boeddha: we lijden. Dat lijden is er altijd, is zijn overtuiging. En voor iedereen, rijk of arm, ziek of gezond. We lijden omdat we ons vastklampen. We willen iets bereiken of iets voorkomen. We zijn gehecht aan zaken – die per definitie vergankelijk zijn. De leer van Boeddha over lijden en over 'over het lijden heen komen' past naadloos in het beeld van onze angsten als vervelend bijproduct van ons bewustzijn. Ondanks dat Boeddha nog nooit van *genen* had gehoord, en nog nooit had nagedacht over de effecten van Darwins theorie met betrekking tot '*survival of the fittest*', passen zijn inzichten met betrekking tot ons *lijden* en hoe daar mee om te gaan, naadloos in onze moderne wetenschappelijke en psychologische inzichten daaromtrent. Boeddha en Darwin waren het samen helemaal eens geweest – is mijn stellige overtuiging.

Om geen problemen te hebben met de neveneffecten van ons hogere bewustzijn (onzekerheid, angst) zouden we volgens Boeddha moeten leven als een koe die ligt te herkauwen in de wei, of als een boom die zonlicht staat te vangen, of als een antilope op de savanne: geen zorgen voor morgen, pas handelen – actief of passief – als het echt nodig is. Een antilope op de savanne in Afrika reageert instinctief en denkt niet 'oef, er komt onweer opzetten en vannacht komen de leeuwen: ik krijg geen hap meer door mijn keel'. Pas als het echt nodig is, gaat het er vandoor. Soms niet snel genoeg en wordt het gegeten (waarmee het dier uit de reproductiecyclus is verdwenen en er dus meer snelle dieren zijn ontstaan), en soms is het snel genoeg en staat het even later weer te eten zonder herinnering aan de angstige gebeurtenissen van kort daarvoor.

Ook de grote denker Alan Watts geeft aan hoe het westerse streven naar bezit, status en macht (om daarmee aan onze angsten en onzekerheden te ontkomen) averechts werkt en juist tot meer onzekerheid leidt. De oosterse manier om daar mee om te gaan, is juist loslaten: onthechten en accepteren dat alles vergankelijk is en dat we juist niet gelukkig worden van bezit en macht. De oosterse filosofie leert om het bestaan op een holistische manier te bekijken, dat alles met alles samenhangt en dat krampachtig iets 'willen', al is het nog zo klein, altijd ongemak oplevert. Als we iets willen levert dat stress op: niet verkouden worden, wordt het wel mooi weer, nu even geen leuke band, ik moet dat goed onthouden, vanmiddag op tijd naar huis, en ga zo maar door. Alles in de wereld is veranderlijk en hangt samen – dus er zijn teveel factoren om überhaupt rekening mee te kunnen houden. Dat is de kern van het oosterse denken.

Het westen zoekt in plaats daarvan naar zekerheid en naar voorspelbaarheid. Door onderzoek te doen, door modellen op te stellen, en door veel wetten en regels te creëren. Maar diep in haar hart gaat ook de westerse wetenschap er vanuit dat alles met alles samenhangt en dat de wereld dus maar zeer beperkt te beheersen is. Ook Albert Einstein, die een start maakte met de beroemde unificatietheorie, geeft aan dat alles in het universum samenhangt en in één simpele formule weer te geven zou moeten zijn. Alles hangt volgens hem samen: zwakke kernkrachten in een atoom, zwaartekracht in het universum, elektrische wisselwerking, radioactief verval. De kosmos vormt één geheel, en alles heeft dus invloed op alles (denk aan het *butterfly-effect* met betrekking tot het weer) en onzekerheid door onvoorspelbaarheid is zelfs een universeel principe geworden: het Heisenberg-principe wordt het in de natuurkunde genoemd.

Boeddha geeft aan: als we iets willen – zijn we niet vrij. Zolang we iets willen zijn we slaaf van onszelf, terwijl vrijheid ons hoogste goed is en de basis voor geluk. Om die vrijheid te bereiken heeft het westen gekozen voor het ‘perfectioneren van het beheersen’. We creëren onze vrijheid door schijnveiligheid: middels techniek, middels organisatiestructuren, middels status en macht. De westerse oplossing bij problemen (ook wel uitdagingen genoemd) is: ingrijpen, een oplossing zoeken. Met als resultaat: meer techniek en regelzucht en daardoor nieuwe problemen. We zitten gevangen in ons eigen denken en komen daar niet uit.

Oosterse filosofieën (o.a. diverse vormen van boeddhisme, taoïsme en zen) maken duidelijk dat we hiermee in een vicieuze cirkel zitten. Dat we onze vrijheid juist bereiken als we helemaal niets willen. Als we het leven accepteren met al haar onvoorspelbaarheid. Als we onszelf accepteren als waren we een willoze boom. Echte vrijheid – *nirvana* – betekent dat we geen last meer hebben van onszelf – van het feit dat we van alles willen. Want volgens het boeddhisme is dát wat er gebeurt: zolang we het 'willen' niet loslaten en tijdelijkheid niet accepteren, worden we elke dag opnieuw wakker ('geboren') in onze eigen – niet gelukkig makende – droom. Zie het maar als de, voor westerlingen, meest begrijpelijke vorm van reïncarnatie.

Wie in het westen is geboren, kan moeilijk 'anders' denken. Wie primair denkt in spullen in plaats van energie, en in goed of fout in plaats van in holistische eenheid, zal moeite hebben om die slag te maken. Voor wie in het westen is geboren, is het veel makkelijker om gehypnotiseerd in de maakbaarheid van alles te blijven geloven. Maar na het lezen van dit boek wellicht niet meer.

Dit boek doet een poging om ons westerse denken te relativeren door het te plaatsen in een oosters perspectief. Niet om het westerse denken te ontkennen of belachelijk te maken, maar om een alternatief te bieden voor het lineaire wereldbeeld waarvan we lang niet zo gelukkig worden als we zouden willen en hadden gedacht.

De leidraad in dit boek wordt gevormd door mijn eigen reizen. Want wie reist, ziet veel. Wie reist, neemt afstand – letterlijk – van de eigen cultuur. En daarmee is het makkelijker om de eigen cultuur kritisch te bezien en alternatieven toe te laten. Berusting als alternatief voor de maakbaarheidsgedachte. Als volgende stap in onze evolutie. Dat is *De dag dat Boeddha lachte*.

1. Als je de tijd hebt – inzichten in Egypte

Het is zomer en de hitte is bijna ondraaglijk. De lucht boven de woestijn trilt en toeristen zoeken ieder plukje schaduw op dat maar voor handen is. Twee Engelse dames zien wat bleekjes, maar ze houden vol.

Ik heb een dagtocht geregeld van Aswan in het zuiden van Egypte, naar Abu Simbel, nog zuidelijker, op de grens met Soedan. Na een lange treinreis van Cairo naar Luxor, en aansluitend een boottocht over de Nijl van Luxor naar Aswan, wil ik nog een laatste historische plaats bezoeken: de tempel van Ramses. Die tempel ligt aan de rand van het Nassermeer: het stuwmeer dat ontstond door de bouw van de Aswandam in 1960.

“De tempel van Ramses dreigde in het stuwmeer te verdwijnen”, vertelt mijn gids terwijl we onder een boompje staan te schuilen voor de zon. De Engelse dames zijn inmiddels flauwgevallen door de hitte en missen de rest van het verhaal. “De tempel werd daarom in stukken gezaagd en verplaatst naar hier, iets verder van de oever. Maar de positie en de stand van het complex zijn identiek gebleven.” En juist die stand van het complex ten opzichte van de zon maakt de tempel van Ramses zo speciaal.

De tempel werd uitgehakt in 1300 voor Christus. Als ik via het indrukwekkende voorportaal de zandstenen tempelberg binnenga, valt vooral het enorme aantal beelden op van Ramses zelf. Een zuilengalerij met 10 meter hoge Ramses-beelden leidt naar het heilige der heiligen. Met ook daar: beelden van Ramses, en verder oppergod Amon en de god van de duisternis Ptah.

Ik geniet van de duisternis hierbinnen in de tempel. Het gebrek aan zonlicht maakt de hitte wat draaglijker. En het maakt het ook wat makkelijker om in mijn verbeelding terug te gaan naar de tijd van de farao's. De bouwkunst was op een hoogtepunt. De architecten en bouwkundigen waren toen al, duizenden jaren geleden, in staat tot grote prestaties. De zuilengalerij waarin ik sta is 55 meter lang. Maar zó geconstrueerd dat twee keer per jaar (op 21 februari en op 21 oktober) bij zonsopkomst het zonlicht helemaal achterin het heiligdom komt, en dan drie van de vier beelden verlicht: die van Ramses en Amon. Ptah blijft als god van de duisternis altijd in het donker.

Ik sta perplex. Zóveel precisie, zo lang geleden: alles werd berekend, uitgemeten en ten opzichte van de zon gepositioneerd. Net als bij de piramiden. Geometrische vormen en afmetingen werden gebruikt om te imponeren. Om de eigen status te verhogen. En om te worden vereeuwigd. Nou ik moet zeggen: als je zoals Ramses zelfs de zonnestralen 'onder controle hebt', dwingt dat inderdaad wel respect en bewondering af.

Ik probeer me voor te stellen hoe dat ging. Duizenden Nubische slaven die hakken in een zandstenen berg, zelf geen idee waarvoor, onmenselijk heet, en dan jaren later is er een tempel waar twee keer per jaar, op vooraf bepaalde dagen, precies bij zonsopkomst, zonlicht het heiligdom verlicht, precies op jouw eigen beeltenis. Dat vergt perfecte planning en coördinatie. Ik ben met stomheid geslagen. Ramses als heerser over de zon.

Langzaam dirigeert de gids me weer naar buiten. Daar zitten de Engelse dames nog steeds bij te komen in de nietsontziende hitte. Ik drink meer dan twee liter water en kijk nog eens goed naar het

complex. Tijdens de vlucht van ruim een uur vanuit Aswan zag ik onderweg alleen maar zand. Het kleine vliegtuig stuiterde door de lucht door de turbulentie en de hitte. Wie verzint het om zo zuidelijk in de verlaten woestijn een tempelcomplex te bouwen – puur om de vorsten van het buurland Nubië te imponeren? Wie verzint het om als ultiem bewijs van de eigen macht het zonlicht te ‘temmen’? De zon – de machtigste god in het oude Egypte – je eigen wil op te leggen? Dan heb je het wel heel hoog in je bol...

Maar als je de tijd beheerst in de tijd dat ‘tijd’ voor de gewone man nog hooguit bestaat uit ‘vroeg’ of ‘laat’, uit ‘dag’ of ‘nacht’, dwing je wél respect af. Wie de tijd beheerst, tot op de dag en op het uur nauwkeurig, waar voor de gewone man elke dag hetzelfde is, maakt van zichzelf een god. Een oppermachtige god. En goden heersen over mensen, over alles. Dat weet iedereen. Voor Ramses was de tempel in Abu Simbel hét bewijs van zijn eigen goddelijkheid. En dus van zijn oppermachtigheid. Hij beheerst de zon en de tijd, en heerst daarmee over de mensen in zijn rijk.

Ik ga eens rustig in de schaduw zitten. Mijn mini-vliegtuig brengt me pas over een uur terug naar Aswan. Ik tuur over de woestijn en denk verder na over het beheersen van tijd. In onze huidige maakbare westerse wereld is de controle over tijd misschien nog wel een groter machtsmiddel dan in de tijd van de farao’s. Ramses deed een kunstje met het zonlicht om te imponeren. Maar verder had iedereen het ruim aan de tijd. Het ritme van de dag werd bepaald door zonsopkomst en zonsondergang. En door de natuur: zaaien, oogsten, dieren verzorgen en noodzakelijke contacten met anderen onderhouden.